

सावित्री

पर्व ६

विधिनो शब्द

વિધિનો શબ્દ

વસ્તુનિર્દેશ

મર્ત્ય લોકની સીમાઓ આગળની મહાશાંતિના પ્રકાશિત પટને ઓળંગી ગાતા ગાતા દેવર્ષિ નારદ આવ્યા, અને શ્રમ, શોધ, શોક અને આશાની ભૂમિકા તરફ વળ્યા. ત્યાં એક ગુપ્ત આત્મા શ્વસી રહ્યો હતો, મૃત્યુરસનો ત્યાં આસ્વાદ હતો, દેવોનો સનાતન શ્રમ ત્યાં ચાલતો હતો.

પ્રાણીઓ અને મનુષ્ય જીવો ઉપર દૃષ્ટિપાત થતાં દેવર્ષિના ગાનના સ્વરો બદલાયા. હવે એમણે વૈકુંઠના ગાણાં છોડી અજ્ઞાનનાં, દૈવનાં ગાણાં આરંભ્યાં, ને પરિત્રાતા વિષ્ણુ ભગવાનનું નામ લેવા માંડ્યું. જગતનો ગૂઢ જન્મ, તારાઓની ઉત્પત્તિ, જીવનનો આરંભ, ચૈતન્યની ધબકો એમના ગાનનો વિષય બન્યો. અચિત્ રહસ્યમયતા, જ્યોતિ માટે ઝંખતો અંધકાર, માનવ હૃદયના પ્રત્યુત્તરની રાહ જોતો પરમ પ્રેમ, અમૃતે આરોહતું મૃત્યુ, રાત્રિના હૃદયમાં પોકારતું પરમ સત્ય, પ્રકૃતિમાતાનું ગૂઢ પ્રજ્ઞાન, જડ જગતમાંથી પ્રકટ થતો પ્રાણ, પશુમાં ને મનુષ્યમાં પ્રબોધ પામતું ચૈતન્ય, ભાવિ મહિમા, અમર દેહો, પરમ રૂપાંતર ને પરમ આનંદ,—આ સૌના સૂરો એમના ગાનમાં પ્રકટ થવા માંડ્યા. અને એમનું ગાન સુણીને, આખરે પોતાના ઉદ્ધારનો દિવસ નજીક આવી રહ્યો છે એ વિચારે અસુરોની આંખો પણ ભીની થઈ ગઈ.

અમર ધામો ઉપર અધિકાર ધરાવનારા એ દિવ્ય માનવ પૃથ્વી ઉપર પધાર્યા, ને રાજા અશ્વપતિએ તથા રાણીએ પોતાના ગગનચુંબી રાજમહેલમાં એમનો આદરસત્કાર કર્યો. પતિપત્નીએ જગતની જંજાળમાંથી મુહૂર્તેક મુક્ત થઈ દેવર્ષિની દિવ્ય સંગીતમયી વાણીનો આસ્વાદ આરંભ્યો. માનવજાતના પરિશ્રમો, દેવોના પૃથ્વી ઉપરના ઉદ્દેશો, દુઃખની પુઠે સ્પંદી રહેલો ગૂઢ આનંદ દેવર્ષિના સૂરોમાં આલાપાયો. પ્રેમનું પન્નહૃદય, એની સત્યમયી સહસ્ર પાંખડીઓ આભાસો પાછળ અવગુંઠનમાં કેવી ઊંઘી રહી હતી તે એમણે ગાયું. પ્રત્યેક સ્પર્શે એ કેવી પ્રસ્પંદિત થાય છે, ને એક દિવસ દિવ્ય

પ્રેમીની પ્રાપ્તિ થતાં પ્રેમીના બાગમાં કેવી પ્રકૃતિલત થઈ ઊઠશે અને મહાસુખના મધુર સ્વર સાંભળશે, એ એમણે ગાયું. પૃથ્વી પોતાની તામિસ્ર તંદ્રામાંથી જાગી ઊઠશે, એનાં મનના સ્વપ્નામાંથી બહાર નીકળશે, અને પ્રકટ થયેલા પ્રભુના મુખનાં મંગળ દર્શન કરશે, આમ એ ગાતા હતા ત્યાં સાવિત્રીનો રથ આવી પહોંચ્યો અને પ્રેમના પ્રભામંડળથી પ્રકાશિત મનોહર મુખ સાથે ને આંખોમાં આનંદની ઝલક લઈ સાવિત્રી પિતાની સમીપમાં આવી ઉપસ્થિત થઈ અને ત્યાં એણે પરમેષ્ઠીના પુત્ર નારદનાં દર્શન કર્યાં.

દેવર્ષિએ પોતાની અમર દૃષ્ટિ એની ઉપર ફેરવી અને જાણે પોતે કશું જાણતા ન હોય તેમ એને સોદ્ગાર સંબોધી : "કોણ આ વધૂ આવી છે, જ્વાળામાંથી જન્મી હોય એવી ને વિવાહના વૈભવોથી વિભાસ્વર? કંઈ વનવીથિઓમાંથી આ આંખોની મોહિની લાવી છે? પૃથ્વી પર સોનેરી વિસ્તારો છે, છાયાલીન ગિરિઓ છે, ઝંખતાં ઝરણાં છે, મીઠો મર્મરધ્વનિ શરવનમાં શમી જાય છે—આવા કોઈ આનંદાયક સ્થાનમાં તું થોભી હતી ને? અજ્ઞાત આંખોની મીટની અસર નીચે આવી હતી ને? તારાં ઊંડાણોને પ્રહર્ષણથી ભરનાર સ્વરને સાંભળ્યો હતો ને? લાગે છે કે તેં એક અલૌકિક રસનું પાન કર્યું છે, મનુષ્યને અગમ્ય એવી અદ્ભુત આભાઓથી અવગુંઠિત થઈને તું આવી છે. અપ્સરાઓના વિહારોમધ્યે શું તું ગંધમાદનમાં ધૂમી આવી છે? દેવોના ક્યાં ધામોમાં તારાં પગલાં ભૂલાં પડ્યાં હતાં? તેં દૈવી સૂરો સાંભળ્યા લાગે છે અને જાણે હજુય તે સાંભળી રહી હોય એવું લાગે છે. તારો આત્મા દેવોનો સહોદર છે, તારા મૌને એક અલૌકિક મહામુદાનું ફળ ચાખ્યું છે. તારું આત્મસૌન્દર્ય અનામય ઓપી રહ્યું છે. તારાં સ્વપ્નામાં સુરક્ષિત રહેલી તું એકાકી આનંદે છે. અદૃશ્ય શૃંગો પર દૈવને જો સૂતું જ રાખી શકાય તો તારું ઉન્મીલન કેવું સુખી અને સ્વર્ગીય બની રહે! વિપરીત ભાગ્ય સદાકાળ માટે સૂતેલું જ રહે તો કેવું સૌભાગ્ય!"

નારદ બોલ્યા પણ તે માત્ર પ્રિય સત્ય જ બોલ્યા. મર્ત્યો ઉપર દયા દર્શાવી ગૂઢ જ્ઞાનને એમણે પ્રકટ કર્યું નહિ. પણ અશ્વપતિ વિચક્ષણ હતો. દેવર્ષિના શબ્દો પૂઠે સંતાયેલું સૂચન એના ધ્યાનમાં આવ્યું ને સાવધાન શબ્દોમાં એ ઉત્તરમાં વધો :

"હે અમર ઋષિરાય! તમે તો સઘળું જ જાણો છો. તમારા શબ્દો પાછળ જો જોઈ શકતો હોઉં તો જણાય છે કે એક તરુણ જીવનના અરુણોદયનો દિવ્ય આરંભ થાય છે. અમૃતના ઉત્સોમાંથી એણે પાન કર્યું છે, સ્વર્ગપારના રહસ્યોનું એ અભીપ્સુ છે, ભુવનોની સર્જનહાર શક્તિ સાથે એનો આત્મવ્યવહાર ચાલે છે. આવા આત્માઓ જગતમાં જવલ્લે જન્મે છે. સ્વર્ગનું સુખસંગીત જીવનમાં ધ્વનાવનાર દેહ અને દેહી વિરલ હોય છે.

પણ આ આપની સાવિત્રીને જુઓ. કેવી એ સર્વાંગસુંદર છે! એના સ્ફટિકોપમ આત્મામાં સ્વર્ગનાં પ્રભાતો પ્રકટ થઈ રહ્યાં છે, એનાં ઊંડાણોમાં આનંદધામો પ્રતિબિંબત થાય છે. આ તરુણ આત્માએ અશ્રુનો સ્પર્શ અનુભવ્યો નથી. એના ચમત્કારી જીવનની પળો હસતી હસતી પુલકાય છે. એનું આ આનંદમય જીવન અખંડિત રહે એવા એને આશીર્વાદ આપો. એનો પવિત્ર પ્રેમ અમૃતરસ રેલાવ્યા કરે અને પૃથ્વીને પ્રકૃલિલત બનાવતો રહે એવાં આપનાં દિવ્ય વચન ઉચ્ચારો. એના જીવનના સુપ્રભાતોને રત્નરમણીય બનાવી દો.

મહાન આત્માઓ માટેની અગ્નિકસોટીમાંથી એને સલામત પસાર કરો. દેવોના સેતુ ઉપર થઈ એને શાશ્વત ધામે સુરક્ષિત પહોંચાડો. આ બાલાના દિવસો શોકરહિત આનંદમાં ઉલ્લસતા રહે અને અહીં સ્વર્ગના સૂરો ધ્વનાવે એવી આપની કૃપાનું પાત્ર એને બનાવી દો."

પણ નારદ ચૂપ રહ્યા. એમને ખબર હતી કે નસીબ બળવાન છે ને શબ્દો નિરર્થક છે. થોડી વાર પછી માનવીના અજ્ઞાનને જાણે ગેલાવતા હોય તેમ એ બોલ્યા:

"કયા મોટા સમારંભ માટે સાવિત્રી ઉતાવળે રથે ગઈ હતી? હીરથી હૈયું ભરીને ને સુલોચનોમાં સ્વર્ગ લઈને એ ક્યાંથી આવી છે? કયા મહનીય મુખે એને અણધાર્યા દર્શન આપ્યાં છે?"

રાજાએ ઉત્તર આપ્યો:

"લાલ અશોકે એને જતાં જોઈ છે ને આવતાં આવકારી છે. એને લાયક વર એની યાચના કરતો અહીં આવ્યો નહિ, તેથી પતિવરા મધુરમૂર્તિ એ પોતે જ એની શોધમાં નીકળી. હવે હરખાતે હૈયે એ પાછી ફરી છે. કુંવરી! હવે તું પોતે જ બાકી રહેલો ઉત્તર આપ."

સાવિત્રી શાંત સ્વરે બોલી : "પિતાજી! મેં તમારી આજ્ઞાને અમલમાં

મૂકી છે. જેને માટે હું નીકળી હતી તે મને દૂરના દેશમાં મળ્યો છે. શાલ્વ રાજ્યના પ્રચંડ પહાડોની મધ્યે વનની એક એકાંત કિનારે, અત્યારે અંધ અને રાજ્યભ્રષ્ટ મહારાજા ધુમત્સેનનો પુત્ર સત્યવાન મને મળ્યો ને મેં એને પતિ રૂપે પસંદ કર્યો છે. હવે કશું બાકી રહેતું નથી."

આશ્ચર્યચકિત સૌ થોડી વાર તો ચૂપ રહ્યાં. પછી અશ્વપતિએ અંતરમાં દૃષ્ટિ કરીને જોયું તો સત્યવાનના નામ ઉપર એક ધોર છાયા તરતી દેખાઈ, અને ઓચિંતી એક મહાજ્યોતિએ એની પૂઠ પકડી. પુત્રીની આંખોમાં આંખ પરોવીને રાજા બોલ્યો : "બેટા! તેં રૂડું કર્યું છે. તારી પ્રેમ પસંદગીને મારી અનુમતિ છે. તેં કહ્યું તેટલું જ હોય તો ચિંતાને અવકાશ નથી, બધું ઠીક થઈ જશે, અને કદાચ એથી વધારે કંઈ હશે તો તેને ય ઠેકાણે આણી શકાશે. અશુભ જેવું લાગતું હોય તો પણ તેની પાછળ શુભ સંકલ્પ જ છૂપું કાર્ય કરી રહેલો હોય છે. વિપરીતોની વચ્ચે થઈને આપણે પ્રભુ પાસે જ સરતા હોઈએ છીએ. તમસમાંથી જ્યોતિ પ્રત્યે આપણે વધીએ છીએ. મૃત્યુ આપણને અમૃતત્વે લઈ જનારો માર્ગ છે. અંતે તો શાશ્વત શ્રેયનો જ વિજય છે."

તે પળે જ નારદે દારુણ વેણ કાઢયા હોત, પણ રાજા વચ્ચે જ ઉતાવળ કરી બોલી ઊઠ્યો :

"હે પરમાનંદના ગાયક! અંધને દારક દૃષ્ટિ આપતા નહિ, પૂર્વજ્ઞાન જબરજસ્ત કસોટી છે, દુર્બળ મર્ત્ય હૃદયપર તમે તે લાદતા નહિ. અમારી પાસેથી અત્યારે દેવત્વની આશા રાખતા નહિ. અહીં નથી કૈલાસ કે નથી વૈકુંઠ; અહીં તો છે કાળમીઠ કરાળ પહાડો, લપસણા માર્ગો. દેવો દુર્બળ માનવ પર વધારે પડતા નિર્દય થતા લાગે છે. અહીં તો કાળના ને મૃત્યુના ભણકારા વાગતા રહે છે. દુર્દૈવનું નિવારણ શક્ય ન હોય તો, હે મહામુનિ! બોલતા નહિ."

નારદ મૌન રહ્યા. પણ ગભરાટમાં પડેલી રાણી બોલી ઊઠી:

"હે દેવર્ષિ! આપનું આગમન શુભ અવસરે જ થયું છે. બે જીવનોના સુખી સંયોગને આપના આશીર્વાદથી અમર બનાવો. સત્યવાન સાથે જ સૌભાગ્યવાન છે કે મારી સાવિત્રીએ અસંખ્યોમાંથી એક એને જ જીવનના સાથી રૂપે વર્યો છે. દુરિત જેવું કંઈ હોય તો તમારી દિવ્ય આશિષથી એને દૂર કરો. અથવા તો ધોર દુર્ભાગ્ય જ એ કુટુંબને માથે ઝઝૂમી રહ્યું હોય તો

તે પણ જણાવો, કે જેથી આ અકસ્માત્ થયેલા માર્ગ વચ્ચેના મિલનમાંથી સાવિત્રીને બચાવી લેવાય."

નારદ ધીરેથી બોલ્યા:

"જેઓ માત્ર હંકારાતાં જ હોય છે તેમને માટે પૂર્વજ્ઞાન શા કામનું ? સુરક્ષા માટે બારણાં ઉઘાડાં હોય તો પણ જેમનું આવી બન્યું છે તેઓ એમની પાસે થઈને આગળ પસાર થાય છે; ભાગ્ય એ ભગવાનના ચાપ પરથી છૂટેલા બાણ જેવું છે."

પણ રાણીનું માની મમતાથી ભર્યું હૃદય આખરે માનુષી હતું, તેથી તેણે તો આવેશમાં આવી જઈ વિશ્વવિધાતા સંકલ્પની ઉપર એક પછી એક આક્ષેપો ખડકવા માંડ્યા:

"દુર્દૈવે એ શાલ્વ છોકરાનું રૂપ લઈને મારી સાવિત્રીને સકંજામાં લીધી છે. પૂર્વ જન્મનું વેર વાળવા ક્યાંથી એ હસતો હસતો વનમાંથી નીકળ્યો ! નારદજી! અમારાં માનવી હૃદયો નરમ હોય છે, દયાથી એ દ્રવી જાય છે. પરાયા દુઃખે ય એ દુઃખી બની જાય છે, ને આ તો મારી પોતાની પુત્રી છે, એને માટે એ કેમ દુઃખી ન થાય? દેવર્ષિ! અમારે માથે દૈવનો મહાકોપ ઊતરવાનો હોય તો તે પણ છુપાવતા નહિ. જે હોય તે કહો."

પછી નારદ ઊંચે સ્વરે ઓચર્યા:

"રાણી! તારે સત્ય જ સાંભળવું હોય તો લે આ રહ્યું. તારી પુત્રીએ જે સત્યવાનને પતિ તરીકે પસંદ કર્યો છે તે છે તો પુરુષોત્તમ, પૃથ્વીનો પ્રભુતાએ પરિપૂર્ણ પરિપાક, સ્વર્ગોનીયે શોભા, સૌન્દર્યનો સર્વોત્તમ સાર, ધરતીની ખાણમાંથી ખોદી કાઢેલો દેવતા, દેવોનો માનવ રૂપે મહીતલે ઊતરેલો મહનીય મહિમા, પણ આજની ઘડીથી બરાબર બાર મહિના પછી આ જ દિવસે ને આજ ઘડીએ એનું મૃત્યુ થશે."

રાણી નિરાશાના ઉદ્ગાર કાઢતી બોલી:

"તો પછી એનામાં પ્રકટ થયેલી બધી જ દિવ્યતાઓ નકામી છે. સાવિત્રી જા તું ફરી, તારી ખોજ આગળ ચલાવ, ને તારા સહચરને શોધી લાવ, પછી ભલેને એ સત્યવાનના કરતાં ઓછો દિવ્ય હોય."

પણ સાવિત્રી મક્કમ મને બોલી:

‘ મા! મારા હૃદયે જે એકવાર પસંદગી કરી તે કરી, હવે ફરીથી કરવાની રહેતી નથી. સત્યવાનને મરવું પડશે તો મને પણ મરતાં આવડે છે.

દુર્દેવ, મૃત્યુ કે કાળ-કોઈ અમારા આત્માઓને વિખૂટા પાડવા શક્તિમાન નથી. નિયતિના નિયમને બદલાવું હોય તો બદલાય, મારા આત્માનો સંકલ્પ બદલાવાનો નથી."

ડૂસકાં ખાતી રાણીએ સાવિત્રીને ઘણીયે સમજાવી પણ તે એકની બે થઈ નહીં. એ બોલી:

" મારો સંકલ્પ સનાતનના સંકલ્પનો એક ભાગ છે. મારું ભાગ્ય મારા આત્માના સામર્થ્યનું સર્જન છે, મારું આત્મબળ બધું જ સહેવાનું સહી લેશે. મારામાં દાનવનું નહિ પણ દેવાધિદેવનું દૈવત છે. દેવો જેમ સ્વર્ગમાં તેમ હું પૃથ્વી ઉપર સત્યવાનના સાથમાં સંચરીશ. અમારું આયખું એક વર્ષ માટે હોય તો ય ભલે. હું જાણું છું કે અમારા પ્રેમજીવનનું નિર્માણ આ નહિ પણ કોઈ બીજું જ છે. એ કોણ છે ને હું કોણ છું તે હું જાણું છું. અમારા આત્માઓ અહીં પૃથ્વી પર શાને માટે આવ્યા છે તેનું મને ભાન છે. મેં સત્યવાનમાં સ્મિતમુખ પ્રભુનાં દર્શન કર્યાં છે."

પછી તો સૌ ચૂપ થઈ ગયાં.

મર્ત્યની ભૂમિની સીમા રચનારી મૌન સરહદોમહી
મહાવિસ્તાર ઓળંગી દેદીપ્યમાન શાંતિનો

વિશાળા ને વિસ્ફુરંતા વાયુમંડળમાં થઈ

દેવલોક થકી આવ્યા ગાતા ગાતા દેવોના ઋષિ નારદ.

આકર્ષાઈ હેમવર્ણી ગ્રીષ્મની ઘરતીથકી

આવી 'તી જે એમની નીચવાસમાં

ને જે દેવોતણા મેજે દીપ્ત ત્રાંસા વાડકા શી વિભાસતી,

ફેરફૂંદડીઓ ખાતી ચલાવાઈ એક અદૃશ્ય હસ્તથી,

ઝીલવા એક નાના શા સૂર્યકેરી ઉખાને ને પ્રકાશને,

આવ્યા એ જગતે એક

જ્યાં હતાં શ્રમ ને શોધ, આશા ને શોક જ્યાં હતાં

અવકાશોમહી આ જ્યાં મૃત્યુ ને જિંદગી વચે

આવ-જાની હતી રમત ચાલતી.

ચૈત્ય-ગગનની પાર કરી સીમા સ્પર્શને ગમ્ય જે નથી,

મનના જગમાંથી એ પ્રવેશ્યા જ્યાં વસ્તુઓ સ્થૂલરૂપ છે,

અચિત્ આત્માતણી છે જ્યાં આસપાસ કરામતો,
 ને છે કાર્યોઅંધ એક સુપ્તજાગ્રત શક્તિનાં.
 એમની હેઠ લેતા 'તા ચક્કરો કોટિ ભાસ્કરો:
 ધારી અનુભવે વ્યોમસિંધુની ઊર્મિ એમણે;
 પ્રથમ સ્પર્શનો હર્ષ અર્ધો આદિમ વાયુએ;
 નિગૂઢ એક આત્માનો ઓજઃપૂર્ણ ઉચ્છ્વાસ ચાલતો હતો.
 આ બૃહત્ બ્રહ્માંડકેરું સંકોચન-વિકાશન
 કરતા ગુપ્ત સામર્થ્યે સર્જનહાર અગ્નિના
 રચવા ને રૂપ દેવા પ્રકટાવી નિજ ત્રિવિધ શક્તિને,
 અત્યંત સૂક્ષ્મ મોજાંઓ સ્ફુલિંગાત્મક તેમની
 પ્રકટાવી નૃત્યની રૂપગૂંથણી,
 એની નીહારિકાઓનાં એકમોએ
 રૂપની ને પિંડની જે કરી'તી તે કરી પ્રકટ સ્થાપના,
 આધારભૂમિ જાદૂઈ ને આયોજન વિશ્વનું,
 એની પ્રસ્ફોટ પામી'તી પ્રભા જેહ તારકોના પ્રકાશમાં;
 રસ જીવનકેરો ને મૃત્યુકેરો નારદે ત્યાં લલ્લો સહ;
 પદાર્થધનતા કેરા ગાઢ સંબંધમાં અને
 રૂપોકેરા તમોગ્રસ્ત ઐક્યમાં ઝંપલાવિયું
 ને આત્માની મૂક એવી એકતામાં ભાગીદાર બની ગયા.
 જોયો વિશ્વાત્મને કામે લાગેલો નિજ એમણે,
 આંખોએ એમની માખ્યા અવકાશો, તાગ્યાં ઊંડાણ દૃષ્ટિએ,
 આંતરા દૃષ્ટિએ માપી ગતિઓ ચૈત્ય-આત્મની,
 શાશ્વત શ્રમ દેવોનો જોયો, દૃષ્ટિ
 પશુઓ ને મનુષ્યોની જિંદગી ઉપરે કરી.
 ગાનારાનો મનોભાવ બદલાઈ ગયો અને
 પ્રહર્ષ ને દયાભાવે સ્પર્શાયો સ્વર એમનો;
 કદી ન કરમાતી તે જ્યોતિકેરું ગાન સાવ શમી ગયું,
 એકતાનું અને શુદ્ધ સદાની સંમુદાતણું
 ગાન બંધ પડી ગયું,
 અમર પ્રેમના હૈયાકેરું ગાન એમનું વિરમી ગયું,

અજ્ઞાનનું અને ભાગ્યદેવતાનું ગાન ગાન બની ગયું.
 ગાવા નારદજી લાગ્યા ગાન હાવે શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનનું,
 નિગૂઢ વિશ્વનો જન્મ ગાયો, ગાયો મોદ ને ભાવ એમણે,
 કેવી રીતે થયા તારા ને જીવન શરૂ થયું
 ને ચૈત્ય-સ્પંદથી હાલી ઊઠ્યા મૂક પ્રદેશ ત્યાં,
 તેમનું ગાન આરભ્યું.

અચિત્નાં ને ગૂઢ એના આત્માનાં સ્તવનો કર્યા,
 ના સંકલ્પ, ના વિચાર, ના સંવેદન, તે છતાં
 સર્વને રૂપ આપતી

ને પોતે જે કરે છે તે જાણતી ના
 એની સર્વશક્તિમંતી શક્તિની સ્તુતિઓ કરી,
 અંધ, અચૂક એની જે રહસ્યમય ગૂઢતા,
 શાશ્વત જ્યોતિની પ્રત્યે ઝંખતો અંધકાર જે,
 અંધારા ગર્તમાં પાંખો નીચે રાખંત પ્રેમ જે,
 જોતો વાટ માનવીના હૈયાકેરા જવાબની,
 અને અમૃતતા પ્રત્યે આરોહી મૃત્યુ જાય જે
 તેનાં ગાન આરંભ્યાં નારદે હવે.

રાત્રિનાં અંધ ઊંડાણોમાંહેથી જે સત્યનો સાદ ઊઠતો,
 હૈયે પ્રકૃતિના ગુપ્ત જે પ્રજ્ઞા-માત છે રહી,
 ને એની મૂકતા દ્વારા ભાવના કાર્ય જે કરે,
 ને રૂપાંતરતા દેતા હસ્તો એના ચમત્કાર કરંત જે,
 શિલા ને સૂર્યમાં ગાઢ ઘોરી જીવન જે રહ્યું,
 મન જે પડદા પૂઠે રાજે ગૂઢ મનોવિહીન જીવને,
 અને જનાવરોમાં ને મનુષ્યોમાં જાગે છે જેહ ચેતના,
 તે સર્વેના ગાન ગાયાં સુરર્ષિએ.

હજી યે જન્મવાનો છે મહિમા જે અને આશ્ચર્ય તેહનાં,
 અવગુંઠન પોતાનું અંતે આધું કરી દેનાર દેવનાં,
 બનાવાયેલ છે દિવ્ય એવા દેહોતણાં અને
 મહાસુખ બનાવાઈ છે એવી જિંદગીતણાં,
 અમર્ત્ય ઓજને લેતી નિજાશ્લેષે અમર્ત્ય માધુરીતણાં

હૈયું સંવેદતું હૈયું

ને વિચાર દૃષ્ટિ સીધી વિચાર પર નાખતો

તેનાં ને બંધ સૌ તૂટી પડે ત્યારે મળનાર મુદાતણાં

સ્વરૂપાંતરનાં ને સંપ્રહર્ષનાં

આલાપ્યાં ગાન નારદે.

ને એ ગાતા હતા ત્યારે

અસુરોનીય આંખોમાં હર્ષનાં અશ્રુ ઊભર્યાં,

ગાને નારદના આખું એમને જે હતું તે પૂર્વદર્શને,

કે દીર્ઘ ઘોર જે કાર્ય કરી તેઓ રહ્યા હતા

તેહનો અંત આવશે,

જે પરાભવની આશા વૃથા તે રાખતા હતા

તે હવે તેમનો થશે,

પોતે પસંદ કીધું 'તું તે દુર્ભાગ્યમાંથી એ છૂટશે હવે,

ને પોતે જે એક માંથી હતા આવ્યા તેમાં પાછા પહોંચશે.

જીતી લીધેલ છે જેણે સદનો અમરોતણાં

દિવ્ય માનવ તે આવ્યો માનવોની પાસે ત્યાં પૃથિવી પરે.

ઝબૂકી વીજ કો જેમ ઊતરે તેમ ઊતર્યો

મહિમા એક ઊર્ધ્વથી,

આવતાં પાસ દેખાયાં ઋષિનાં લીન નેત્ર બે

જોતાં પ્રકાશથી વ્યાપ્ત મેઘમંડળમાંહથી,

વિચિત્ર વિલિખાયેલું શોભમાન મો'રા જેવું પુરાણ કો

એમનું મુખ દેખાયું અજવાળે નીચે ઊતરતું જતું,

રાજા અશ્વપતિકેરા મદ્રદેશે હવા ખાતા મહાલયે,

સુમનો ચઢતાં 'તાં જ્યાં ઊંચે નાજુક આરસે.

વિચારશીલ વિદ્વાન રાજાએ ત્યાં કર્યો સત્કાર એમનો;

મહારાણી અને માતા સાવિત્રીની

માનવી ત્યાં વિરાજેલી રાજાના પાર્શ્વમાં હતી,

સત્ત્વે સુંદર ને ભાવે ભરી બુદ્ધિમતી તથા

યજ્ઞની જ્વાળની જેમ વિભાસી વાયુમાં થઈ

ઘરાઘામથકી સ્વર્ગધામ પ્રત્યે અભીપ્સા ઊર્ધ્વ રાખતી,

ત્યાં અસ્પૃષ્ટ રહી પૃથ્વીલોકકેરા ઘેરામાંથી ઘડી સુધી
 પામરા જિંદગીકેરો ને ચિંતાનો વ્યાપાર વેગળો કરી
 બેઠાં તે ઉચ્ચ ને છંદોમય સૂરે વૃત્તિ વાળી સ્વભાવની:
 તે દરમ્યાન દેવર્ષિ સ્વરનો મેળ મેળવી
 બોલ્યા વર્ણવતા મોટા શ્રમો માનવ જાતના,
 ને પૃથ્વી પર દેવો શા માટેનો શ્રમ સેવતા
 તે વાણીમાં કર્યું વ્યક્ત,
 જે આશ્ચર્ય અને ગુહ્ય દુઃખ પાછળ છે રહ્યાં
 તેનો સસ્પંદ આનંદ ગાયો છંદોમય સ્વરે.
 તેઓ પાસે કર્યું ગાન પ્રેમના ઉર-પદ્મનું,
 જ્યોતિર્મયી કળીઓ જ્યાં સત્યકેરી સહસ્રશઃ,
 જે આભાસી વસ્તુઓથી અવગુંઠનમાં રહી
 પોઢેલું છે પ્રકંપતું.

સ્પર્શ પ્રત્યેક એ કંપી ઊઠે છે ને કરે છે યત્ન જાગવા,
 અને એ સુણશે એક દિન સૂર સુખ ને સંમુદાતણો
 ને એ બાગે પ્રેયસીના પ્રકુલિલત બની જશે
 જ્યારે શોધી કઢાયેલા પ્રભુ એના બંદી એને બનાવશે.
 બલિષ્ઠ ધ્રુજતી એક પરમાનંદ-કુંડલી
 અગાધ વિશ્વના હૈયામહી લાગી વિસર્પવા.
 સ્વ-દ્રવ્યજડતામાંથી ને મનોમય સ્વપ્નથી
 જાગી એ ને પ્રકાશેલા પ્રભુના મુખની પરે
 પડી નજર એહની.

આમ નારદ ગાતા 'તા અને હર્ષ પૃથ્વીના કાલની મહી
 પ્રસર્પી આવતો 'તો ને લેતો પકડ સ્વર્ગની
 તેવામાં જ પડ્યો કાને ઘોડાના દાબડાતણો
 અવાજ આપતો સાદ સાવિત્રીના ત્વરંતા ઉરના સમો;
 આવી રાજકુમારિકા.

પ્રાસાદ-ખંડમાં એનાં પગલાંઓ પડ્યાં ઝલક વેરતાં.
 સુખે સભર આશ્ચર્ય હતું એની ઊંડી અગાધ મીટમાં,

આવી એ પલટાયેલી પ્રેમના પરિવેશથી;
 તેજસ્વી ધુમ્મસે હર્ષકેરા એની આંખો ઋદ્ધ બની હતી,
 દેવોના દૂતનું કાર્ય કરી કોઈ આવતું હોય તે વિધે
 ઉદાત્ત કાર્ય પોતાના હૈયાકેરું અદા કરી
 પોતાના પ્રેમને માટે અને એની નિત્યતા અર્થ ઊજળું
 અનુમોદન દેવોનું લાવેલી નિજ સાથમાં,
 મહૌજા સ્વપિતાકેરા સિંહાસન સમીપમાં

સાવિત્રી સમુપસ્થિતા:

ને આવિષ્કૃત પૃથ્વીએ સૌન્દર્યાર્થે સમુત્સુકા,
 રૂપાંતરિત ને નવ્યા નિજ હૈયાતણી અદ્ભુત જ્યોતિમાં
 આશ્ચર્યમયતાકેરા ગુલાબી શી,
 માધુરી મહસે પૂર્ણ જોઈ એણે પુત્રની સ્વર્ગલોકના
 ને એની અર્ચના કરી.

વિશાળી અમૃતા દૃષ્ટિ સાવિત્રી પર એમણે
 કરી એને નિજ આંતર દૃષ્ટિની
 જ્યોતિની મધ્યમાં ધરી,

અને અમર પોતાના
 અધરોષ્ઠયકી જ્ઞાન સંકેલાયેલ રાખતાં
 સંબોધી એમણે એને, "છે આ કોણ, અહીં આવેલ આ વધૂ,
 જ્વાલા-જન્મી, આસપાસ જેના જ્યોતિત શીર્ષની
 વિવાહવૈભવો મારે ઝબકારા વિભાઓ નિજ વેરતા?
 ઓસે છાયેલ મૌનોની મહીં પાછી વળી જતી
 કે ચંદ્રને દૃગે અર્ધ-દૃષ્ટ વારિ-કિનારની
 કઈ કુંજગલીકેરી લીલી ઝબકમાંહથી
 મોહિનીભર આંખોનો લાવી છે તું પ્રભાવ આ?
 છે પૃથ્વી પાસ વિસ્તારો સોનેરી, છે ગિરિઓ લીન છાયમાં
 લપેટી રાત્રિથી જે લે સ્વપ્નમગ્ન આભાસી નિજ મસ્તકો,
 છે ઢંકાયેલ કાંઠાઓ રક્ષાયેલા સુખી વન-વિહારમાં
 મુદામગ્ન બની જતા,
 એમને ભેટમાં લેતા વાંકાયૂંકા બાહુઓ ઝંખનાભર્યા

અખંડધારથી વ્હેતા પ્રવાહના,
 અનુરાગી ઊર્મિઓએ સમાલિંગન આપતી
 એમને ઊર્ધ્વની પ્રત્યેક અવલોકંત નિર્ઝરી:
 એના વિશુદ્ધ આશ્લેષકેરા શીત-શિખરી મર્મરોમહી
 કંપતા શરની સેજોમહી તેઓ આત્મલુપ્ત બની જતા.
 ને આ સૌ ગૂઢ સાન્નિધ્યો છે જેમાં એક આત્મનું
 મહા સુખ લહેવાતું વિનાશ નવ પામતું,
 ને તેઓ જગતી-જાયું-હૈયું ખુલ્લું કરે આનંદની પ્રતિ.
 થંભી તું ત્યાં હતી કે શું, પડી આશ્ચર્યની મહી
 અજાણી આંખડીઓને બરદાસ્ત કરી હતી?
 કે હતો સાંભળ્યો સૂર જેણે તારી જિંદગીના પ્રહર્ષને
 હતી ફરજ પાડેલી બળાત્કારે ગળાઈ બહાર આવવા
 ધ્યાનથી સુણતા તારા ચિદાત્માની મહી થઈ?
 યા વિશ્વાસ કરે મારો જો વિચાર

વિલસંતી આ તારી દૃષ્ટિની પરે
 તો કે'શે કે તેં પૃથ્વીને પ્યાલે પાન કર્યું નથી,
 કિંતુ આકાશ શા નીલ પડદાઓ પ્રભાતના
 વટાવી સંચરી 'તી તું ને જાદૂઈ કો એક પ્રાંતરે તહીં
 માનવી આંખને માટે સહ્ય તેથી વધુ ક્યાંય વિભાસતા
 પ્રદેશોમાં ઘેરાઈ તું ગઈ હતી.

આનંદના અવાજોનાં દલોના હુમલા તલે
 ને પરીઓકેરા કાનનકુંજમાં

સૂર્યપ્રકાશથી છાઈ શાખાઓની

તું મનોમોહિનીમધ્યે ઝલાયલી,
 ધૂમે છે અપ્સરાઓ જ્યાં તે લસંતા
 ગંધમાદનના ઢાળોતણી વાટે નીચે દોરાયલી હતી,
 કોઈએ જે નથી દીઠી
 તે ક્રીડાઓમહી તારાં ગાત્રોએ ભાગ લીધ છે,
 ને તારા માનવી પાય દેવ-સેવ્યાં સ્થાનોમાં સંચરેલ છે,
 દેવ-વાણી સુણી મર્ત્ય તારા વૃક્ષે કંપ અનુભવેલ છે,

અને ઉત્તર આપ્યો છે તારા ચૈત્યે એક અજ્ઞાત શબ્દને.
 મૃદુ ને મોદ માણંતા માતરિશ્વામહી થઈ
 પાસેથી ને દૂરમાંથી આવતા પાસ, તે ક્યા
 દેવોના પદ-સંચારો ને બંસીઓ કઈ મોહક સ્વર્ગની
 પુલકે ભર રાગો જે આસપાસ ઊંચે સૂરે વહાવતી
 તે અત્યારેય સાશ્વર્ય સાંભળી તું રહેલ છે?
 એમણે મૌન પોખ્યું છે તારું ખાવા આપીને લાલ રંગનું
 ફલ કોક ચમત્કારી સંમુદા સાન્દ્ર આપતું,
 ને મહાસુખનાં ઝાંખાં શશી-શૃંગો પર તેં પાય છે ધર્યા.
 પ્રભાની પાંખવાળી ઓ! કર પ્રકટ, ક્યાં થકી
 લીલી જટિલ ઝાડીમાં થઈને તું આવી છે પાંખ વીઝતી
 તેજીલી ને રંગની રુચિએ ભરી ?
 તારું શરીર લાગે છે કોઈ વસંતકાળના
 વિહંગમતણા સૂર-સાદ સાથે રહેલું લયમેળમાં.
 તારા હસ્તતણા ખાલી ગુલાબોમાં
 પોતાનું જ છે સૌન્દર્ય ભરાયલું
 ને રોમહર્ષ છે યાદ રહેલા પરિરંભનો,
 ને તારામાં પ્રકાશે છે કુંભ કો દિવ્ય ધામનો,
 ને એ છે સારથી સજ્જ હૈયું તારું ગૂઢ માધુર્યથી ભર્યું,
 ઊભરાઈ જતું તાજા મઘે અમૃતથી ભર્યા.
 રંજના રાજવીઓની સાથે તારો વાર્તાલાપ થયો નથી.
 સંગીત જિંદગીકેરું ભયપૂર્ણ તારે કાને ધ્વને હજી
 દૂરના સ્વરમાધુર્યે ભરેલું ને દ્રુત દિવ્ય કિન્નરસ્વરના સમું,
 યા ખ્હાડોમાં થઈ જાતા જળ જેવું મૃદુ ઊર્મિ ઉછાળતું,
 યા અનેક સમીરોના સુપ્રચંડ પ્રૌઢ સંગીતના સમું.
 શશિશુભ્રા વસે છે તું નિજાનંદમહી અંતર-આત્મના.
 રૂપલા મૃગલી જેવી આવે છે તું કાનનોની મહી થઈ,
 પ્રવાલ પુષ્પ છે જ્યાં ને મુકુલો છે સ્વપ્નો વિલસને ભર્યા,
 યા વાયુ-દેવતા એક પર્ણોમાં થઈ ભાગતી,
 રત્ન-નેની કપોતી ઓ! હિમ શી શુભ્ર પાંખ પે

ભમતી, ભાગતી તારી ઝાડીઓમાં વિશુદ્ધ અભિલાષની,
 ન ઘવાયેલ સૌન્દર્ય વિષે નિજ ચિદાત્મના.
 તારી પાર્થિવતા માટે વસ્તુઓ આ માત્ર છે પ્રતિમૂર્તિઓ
 કિંતુ જે તુજમાં સુપ્ત છે તેનું એ સત્યમાં સત્ય સત્ય છે.
 કેમ કે તુજ આત્મસત્-તા છે આવી, છે દેવો કેરી બહેન એ,
 મનોમોહક નેત્રોને તન તારું ધરાતણું,
 મોદમાં સ્વર્ગ-જાયાઓ સાથે તારી સગાઈ છે.
 ઓ હે! આવેલ આ જંગી જોખમોએ ભરેલા જગની મહી,
 હાલ જે માત્ર દેખાય તારાં સ્વપ્નાંતણા વૈભવમાં થઈ,
 પ્રેમ, સૌન્દર્ય ભાગ્યેજ જ્યાં નિવાસ સુરક્ષિત કરી શકે,
 ત્યાં તું મોટું સત્ત્વ એક ભયંકર પ્રમાણનું,
 એકાકી ચૈત્ય-આત્મા તું સ્વર્ણ-ધામે વિચારના
 વસેલી છે સુરક્ષાની દીવાલોમાં પોતાનાં સપનાંતણી.
 પીછો અદીઠ જે લે છે મનુષ્યોનાં બેભાન જીવનોતણો
 તે નિર્માણ તજી સૂતું સુખનાં શિખરો પરે
 આદર્શના સુવર્ણે જો હૈયું તારું તાળાબંધ રહી શકે
 તો પ્રબોધ બને તારો એટલો જ ઊંચો ને સુખથી ભર્યો!
 જો સદાકાળને માટે શક્ય હોય સૂતું નિર્માણ છોડવું!"

બોલ્યા એ પણ શબ્દોમાં નિજ જ્ઞાન દીધું પ્રકટ ના થવા.
 રમે છે વાદળું જેમ તેજસ્વી વીજ-હાસ શું
 પરંતુ રાખતું વજ્ર સંકેલી નિજ હાઈમાં,
 તે વિષે તેમણે મુક્ત કર્યા માત્ર પ્રતિરૂપો જ ઊજળાં.
 ઝમકે પૂર્ણ સંગીત કરે છે તે પ્રકારથી
 નારદે નિજ વાણીથી વિચારોને પોતાના અવગુંઠિયા;
 મર્ત્યો પ્રત્યે દયા દાખી વાત એ કરતા હતા
 સજીવ સુખમાકેરી ને અત્યારે છે જે તે સંમુદાતણી,
 મીઠી વાતો કરે જેમ સમુલ્લાસી વસંતની

હવાની સાથ વાયરો:

નિજ સર્વજ્ઞ ચિત્તે એ બાકીનું સૌ સંતાડી રાખતા હતા.
 જેમણે એમની દિવ્ય સુણી વાણી તેમને કાજ સ્વર્ગની

દયા જે પડદો નાખે છે ભાવી દુઃખની પરે
 તે સંમતિ જણાયે છે અમરોની અંતવિહીન મોદને
 અશ્વપતિ પરંતુ ત્યાં ઋષિજીને પ્રતિ-ઉત્તર આપતો;
 ધ્યાનથી સુણતા એના
 મને નોંધ હતી લીધી સંદેહાત્મક અંતની,
 શબ્દો પાછળની છાયા ઓળખી 'તી અમંગળા,
 પરંતુ પૃથિવીકેરી જિંદગીની
 ભયે ભરેલ જે રૂપરેખાઓ છે આંકેલી, તે મહીં અહીં
 દૈવ-સંમુખતા નિત્ય રાખનારા કેરી શાંતિ મુખે ધરી
 એણે સાવધ શબ્દોમાં ઢાંક્યા રાખ્યા વિચારને

ઉત્તર આપતાં કહ્યું:

"અમર્ત્ય ઋષિ હે! સર્વે અહીંનું જાણતા તમે,
 પ્રતીકાત્મક રૂપોની કંડારાયેલ ઢાલ જે
 તમે રાખેલ છે સામે તમારા દિવ્ય ચિત્તની,
 તે મધ્ય થઈ જો વાંચી શકું હું કેં"

રશ્મિ દ્વારા સ્વ-મનોકામનાતણા

તો હુંથી જાય છે જોયાં પગલાંઓ
 યુવા એક દેવતાત્મા સમાણી જિંદગીતણાં,
 લસંત લોચનો સાથે સુખભેર આરંભાયેલ ભૂ પરે;
 અજ્ઞેયાત્મક ને અજ્ઞાત મધ્યમાં
 સીમાઓ પર જન્મેલી ચમત્કાર ભર્યાં બે જગતોતણી,
 અનંતનાં ભભૂકંત પ્રતીકો પ્રકટાવતી
 અને આંતર સૂર્યોની મહાજ્યોતિમહીં વસી.
 કાં કે વાંચેલ છે એણે ને તોડી છે સીલબંધી છુપાયલી,
 કર્યું છે પાન આનંદ-કૂપોમાંથી અમર્ત્યના,
 સ્વર્ગના અર્ગલો રત્ન-રચ્યા, તેની પારમાં દૃષ્ટિ છે કરી,
 એણે પ્રવેશ કીધો છે અભીષંતી રહસ્યમયતામહીં,
 પામર વસ્તુઓ પાર વિશ્વકેરી એની નજર જાય છે,
 શક્તિઓ જે રચે વિશ્વો તેઓ સાથે એનો સંલાપ ચાલતો,
 જ્યાં સુધી નીલમોના ને મૌકિતકોના રચ્યા પુરે

પ્રકાશમાન દારોમાં ને ગૂઢ ગલીઓમહી
 ન દેવોનાં દલોકેરી કૂચ પ્રૌઢ કર્મને પગલે બઢે.
 માનવી જિંદગીઓમાં જો કે વિરામ આવતા
 ને તે સમયને માટે મનુષ્ય કાજ રાખતી
 ઘરા ટૂંકાં અને પૂર્ણ કેટલાંક મુહૂર્તો પૂર્ણતાતણાં
 ને ત્યારે પગલાં કાળકેરાં અચેત, લાગતાં
 અમરોનાં જીવનોની શાશ્વતી ક્ષણના સમાં,
 છતાં વિરલ આ સ્પર્શ પામતું મૃત્યુનું જગત્:
 નક્ષત્રોની ઉગ્રતાએ ભરેલી ને મુશ્કેલ ગતિની મહી
 જવલ્લે ચૈત્ય ને દેહ એવો એક અહીંયાં જન્મ પામતો
 જેનું જીવન સ્વર્ગીય સૂરતા સાચવી શકે,
 ને જેનો લય આવૃત્તિ બહુસૂરી રાગકેરી કરી શકે,
 અશ્રાંત ઘબકે જેહ હવામાં હર્ષની થઈ,
 ડોલાવે અપ્સરાઓનાં અંગોને તે ગીતમધ્યે ઝલાયલો,
 જ્યારે એ તરતી હોય તેજ:પૂર્ણ જ્યોતિના મેઘના સમી
 ચંદ્રમણિમયી ભોમે સ્વર્ગકેરી એક આનંદ ઊર્મિ શી.
 જુઓ પ્રભા તથા પ્રેમે પ્રતિમા આ ઢળાયલી,
 દેવતાઓતણા ભાવોત્સાહની શ્લોકબદ્ધતા,
 પ્રાસાનુપ્રાસથી યુક્ત, યષ્ટિ કાંચન ઊર્મિની!
 ઊભરાઈ જતો કુંભ સંમુદાનો-એવું એનું શરીર છે,
 સોનેરી કાંસ્યની શોભાતણે ઘાટે ઘડાયલું,
 જાણે કે હોય ના પૃથ્વીતણી ગુપ્ત મુદાનું સત્ય ઝીલવા.
 આંખો એની સ્વપ્ન-સર્જ આરસીઓ પ્રદીપ્ત છે,
 યુક્તિ સાથે સજાયેલી સુરમાની કિનારે ઘેનથી ભરી,
 સ્વર્ગનાં પ્રતિબિંબોને ઊંડાણોમાં પોતાનાં રાખતી હજુ.
 જેવું શરીર છે એનું એવી એ અંતરેય છે,
 ન હજી અશ્રુએ સ્પૃષ્ટ એના તરુણ આત્મમાં
 અગ્નિનાં ટપકાં જેમ રૂપેરી પત્રની પરે
 તેમ પ્રભાત સ્વર્ગીય પ્રભાવંતાં પુનરાવૃત્ત થાય છે.
 એના સ્ફટિક આત્માના નિષ્કલંક આશ્ચર્યે પૂર્ણ ભાવને

વસ્તુઓ સઘળી રમ્ય નવી શાશ્વત લાગતી.
 અવિકારી નભોનીલ પ્રકટાવે વિશાળા સ્વ-વિચારને;
 પ્લવમાન રહે ચંદ્ર ચમત્કારી

આકાશોમાં થઈ આશ્ચર્ય પામતાં;

કાળ ને મૃત્યુની હાંસી
 કરતાં પૃથિવીકેરાં પુષ્પો પ્રસ્ફુટ થાય છે;
 છે જાદૂગર જિંદગી

મનોમોહક જે તેમાં પરિવર્તન આવતાં
 તે સસ્મિત ઘડીઓની પાસમાં થઈ દોડતાં
 પસાર થઈ જાય છે આનંદી બાળકો સમાં.
 પણ જો જિંદગીકેરો આ આનંદ ટકી શકે
 ને એના લયને લેતા દિનોમાં ના

દુઃખ નાખી શકે કર્કશ સૂર કો!

પૂર્વજ્ઞાની દૃષ્ટિવાળા, જુઓ એને, ભક્ત ગાયક હે તમે,
 ને આશીર્વાદ આપો કે બાલા આ ચારુતાભરી
 પોતાના પ્રેમના સ્વચ્છ ઉરમાંથી અશોકા જિંદગીતણી
 અમીની ધાર રેલાવે પોતાની આસપાસમાં,
 પૃથ્વીના શ્રાંત હૈયાના ઘા રુઝાયે પોતાની સંમુદા વડે,
 ને મહાનંદ વિસ્તારે સુખે સભર જાળ શો.
 જેમ અલકનંદાના મર્મરંતા ઊર્મિલ ઓતને તટે
 સુવિશાળ સ્વર્ણવર્ણુ ઉદારાત્મ વૃક્ષ પુષ્પિત થાય છે,
 જ્યાં મુગ્ધ વેગ ધારીને વહે છે જળ દોડતાં
 કાલાઘેલા સ્વરે મિષ્ટ ઉષાકેરી દીપ્તિની સાથ બોલતાં,
 ને સ્વર્ગની સુતાઓના ઘૂંટણોની
 આસપાસ લગ્યાં રે'તાં હસતા ગાનને લયે,
 ને શશી-સ્વર્ણ અંગો ને વાદળી સમ વાળથી
 બાળાઓ ટપકાવંતી વારિબિંદુ મોતીડાં સમ ઊજળાં
 ચમત્કારક લાગતાં,
 પ્રભાપર્ણ સમાં તેવાં ખચ્યાં રત્ને આનાં યે સુપ્રભાત છે.
 મનુષ્યો પર ઢાળે છે આયે એમ પોતાના સુખશર્મને.

પ્રભાવી શર્મની જ્વાળા રૂપે એનો અવતાર થયેલ છે,
 અને અવશ્ય એ જ્વાળા પૃથ્વીને યે પ્રજ્વલંત બનાવશે:
 દુર્દેવ એહને જોશે જતી ને એ નક્કી કેં બોલશે નહીં,
 ઘણી યે વાર કિંતુ હ્યાં મા અસાવધ છોડતી
 પોતાનાં વ્હાલુડાંઓને હસ્તોમાંહે નસીબના:
 વીણા પ્રભુતણી મૂક બનતી ને

સાદ એનો પરમાનંદને થતો
 નિરુત્સાહિત ફાવે ના પૃથ્વીકેરા અવાજોમાંહ્ય દુઃખના;
 તંત્રીઓ ન કરે નાદ સંમુદાની અહીંયાં મોહિનીતણી
 અથવા માનવી હૈયે વ્હેલી વ્હેલી બની નીરવ જાય એ.
 અમારી પાસ પર્યાપ્ત ગાન છે શોકદુઃખનાં,
 આપો આદેશ કે એના દિવસો સુખના અને
 શોકરહિતતાતણા.

એકવાર ફરી સ્વર્ગ ધ્વનાવે હ્યાં ધરા પરે.
 કે જે મહાન છે આત્મા તેને માટે અવશ્ય છે
 સદા અગ્નિપરીક્ષણો?

દેવોકેરા ઘોર સેતુતણી પરે
 શાશ્વત-ધામની યાત્રા કરનારી જિંદગી મર્ત્ય માનવી
 પ્રેમ, શ્રદ્ધા અને પુણ્ય હર્ષને કવચે સજી
 એકવાર થવા દેજો હેમખેમ પસાર વ્રણના વિના."
 કિંતુ નારદ ના બોલ્યા; બેઠા એ ચુપકી ધરી,
 કેમ કે જાણતા 'તા એ
 કે શબ્દો છે નકામા ને સર્વસત્તાક દૈવ છે.
 એમણે દેખતી આંખે અવલોક્યું અદૃષ્ટમાં,
 પછી માનવ અજ્ઞાન સાથે ક્રીડા કરંત એ
 જાણે અજ્ઞાન છે પોતે તેમ પ્રશ્ન કરતા વળતું વદ્યા:
 " ક્યા મોટા કામ માટે રથચક્રો એનાં વેગે ગયાં હતાં?
 ને એ ક્યાંથી ફરેલી છે આ પ્રભાવ પોતાને દૃદયે લઈ,
 ને એની આંખમાં સ્વર્ગ દૃશ્યમાન બનાવતી?
 છે ક્યા દેવનો ભેટો થયો એને અચિંતવ્યો?

પરમોચ્ચ ક્યું એને મુખ જોવા મળી ગયું?"
આખો જવાબ રાજાએ રક્તાશોક નિરીક્ષતો

હતો એને જવા સમે

તે જુએ છે હવે એને જઈ પાછી ફરેલને.

ઊઠી એકા ઉજ્જવલંતી ઉપાકેરી હવામહી

એકાંત ડાળથી થાકી ગયેલી પ્રોલ્લાસી પક્ષિણી સમી,

શોધવા નિજ સ્વામીને માધુરી આ અટવા નીકળી પડી,

ઝડપી પાંખ વીઝીને પોતાનો માર્ગ કાપતી,

કેમ કે એ સ્વયં ના'વ્યો એની પાસે પૃથ્વી પર હજી સુધી.

દૂરના સાદથી દોર્યું ધૂંધળું શું વેગી ઊડણ એહનું

ગ્રીષ્મકેરાં પ્રભાતો ને ભાસ્કરોજ્જવલ ભૂમિઓ

પર દોરા જેવો માર્ગ કરી ગયું.

બાકીનું સુખિયું સર્વ એની લાદી પાંપણોએ રહેલ છે

ને મુગ્ધ રક્ષતા ઓઠ છે હજી સંઘરી રહ્યા.

કુમારી! હર્ષથી પૂર્ણભાવા છે તું સમાગતા,

ઓચિંતી તુજ હૈયાની ઘબકોએ

જાણ્યું છે જે કર પ્રકટ નામ તે.

કોને પસંદ કીધો છે માનવોની મહી તેં રાજરાજવી?"

ને દે ઉત્તર સાવિત્રી સ્થિર શાંત નિજ સ્વરે,

જેમ કો બોલતું હોય આંખો હેઠ અદૃષ્ટની:

"હે પિતા! હે મહારાજ! આપની મેં ઈચ્છા સિદ્ધ કરેલ છે,

જેને હું શોધતી 'તી તે મને દૂર પ્રદેશોમાં મળેલ છે;

અનુવર્તન મેં મારા હૈયાકેરું કરેલ છે,

સાદ એનો સુણેલ છે.

શાલ્વદેશતણા પ્રૌઠ ખડાડોની ને

ધ્યાનલીન વનોની વચગાળમાં

નિજ પર્ણકુટીમહી

નિવસે છે ધુમત્સેન, અંધ, દેશનિકાલ ને

પરિત્યક્ત, મહારાજા એકવાર મહાબલી.

એ ધુમત્સેનનો પુત્ર સત્યવાન મને મળ્યો

મોટી જંગલઝાડીની કિનારી પર નિર્જના.

કરી છે મેં પિતા મારી પસંદગી,

પાકી મારી પસંદગી."

આશ્ચર્યલીન સૌ બેઠાં ક્ષણવાર અવાક ત્યાં.
 પછી અશ્વપતિ સ્વાંતે કરી દૃષ્ટિ નિહાળતાં
 જોતો સઘન કો છાયા પ્લવતી નામની પરે
 ને અચાનક તોતિંગ જ્યોતિ એનો લેતી પીછો શિકારમાં;
 નિજ પુત્રીતણાં નેત્રોમહીં એ નીરખી વધો:
 "છે તેં રૂડું કર્યું ને છે મારી અનુમતિ તને.
 જો આટલું જ હોયે તો રૂડું નિશ્ચય છે બધું;
 એથી હોય વધારે જો તો યે સર્વ રૂડું જ સંભવી શકે.
 માનવી દૃષ્ટિને લાગે ઈષ્ટ યા તો અનિષ્ટ એ
 છતાં કલ્યાણ માટે જ છૂપી ઈચ્છાકેરું કાર્ય થઈ શકે.
 આપણા ભાગ્યનો લેખ બે રીતે છે લખાયલો:
 નિસર્ગના વિરોધોમાં થઈ જાતા આપણે પ્રભુ-સંનિધે;
 અંધકારમહીંથી યે જ્યોતિ પ્રત્યે આપણી વૃદ્ધિ થાય છે.
 મૃત્યુ છે આપણો માર્ગ અમૃતત્વે લઈ જતો.
 'સર્વનાશ, સર્વનાશ,' રડી ઊઠે હાર્યા પોકાર વિશ્વના,
 છતાંય જય તો અંતે થાય શાશ્વત શ્રેયનો."
 ત્યારે જ ઓચર્યા હોત મુનિ, કિંતુ થઈ રાજા ઉતાવળો
 બોલી ઊઠયો અને રોકી રાખ્યો શબ્દ ભયંકર:
 "પરમાનંદના ગાતા! અંધને ના આપો દૃષ્ટિ ભયે ભરી,
 સ્વાભાવિક હકે કાં કે તમે સર્વ જોયું છે સ્પષ્ટ રૂપમાં.
 કસોટી કારમી જેહ આવે છે પૂર્વજ્ઞાનથી
 તે લાદો ના પ્રકંપતા હૈયા ઉપર મર્ત્યના;
 અમારાં કર્મમાં હાલ દેવતાની માગણી કરતા નહીં.
 સ્વર્ગની અપ્સરાઓ જ્યાં ધૂમે છે તે સુખી શુંગો અહીં નથી,
 નથી કૈલાસ કે તારા-રચી સીડી નથી વૈકુંઠની અહીં,
 સીધા કઠોર-દંતાળા ડુંગરા માત્ર છે અહીં
 હામ થોડા જ ભીડે જ્યાં ચડવાનો વિચારે કરવાતણી;

આવે ચક્કર જ્યાં એવા ખડકોથી
 દૂરકેરા નીચે બોલાવતા સ્વરો,
 ઠંડા, લપસણા, સાવ સીધા મારગ છે અહીં.
 દુર્બળા માનવી જાતિ પ્રત્યે દેવો અતિમાત્ર કઠોર છે,
 વિશાળાં નિજ સ્વર્ગોમાં વસે છે એ મુક્ત દારુણ દૈવથી
 ને ભૂલી જાય છે તેઓ માનવીના પાય ઘાએ છવાયલા,
 શોકને સાટકે મૂર્છા પામતાં અંગ એહનાં,
 હૈયું એનું જતા ભૂલી સુણતું જે
 કાળનો ને મૃત્યુકેરો પદધ્વનિ;
 મર્ત્યની દૃષ્ટિથી માર્ગ ભાવિનો છે છુપાયલો:
 અવગુંઠિત ને ગુપ્ત મુખ પ્રત્યે માનવી કરતો ગતિ.
 પગલું એક આગેનું અજવાળાય એટલી
 માત્ર છે આશ એહની,
 સામનો કરવા માટે સમસ્યાનો નિજ ઢાંકેલ ભાગ્યની
 થોડાક બળને માટે કરે છે એહ માગણી.
 અસ્પષ્ટ અર્ધ-દેખાતી શક્તિ એની વાટ જોઈ રહેલ છે,
 જિંદગીના અનિશ્ચિત દિનો પરે
 છે ઝઝૂમી રહ્યો મોટો ભય એવું ભાન એને થયા કરે,
 એની ફૂંક થકી રક્ષે છે પોતાની ઝંખાઓ એ ઝબૂકતી;
 કોઈ ટાળી શકે ના જે તેવા ગ્રાહે એનાં ભીષણ આંગળાં
 પોતાને પકડે લેતાં લહી એ શક્તો નથી.
 જો એ શક્તિતણો ગ્રાહ કરવા શ્લથ શક્ત હો
 તો જ કેવળ બોલજો,
 છે સંભવિત કે લોહ-પાશમાંથી માર્ગ છે છૂટવાતણો:
 કદાચ નિજ શબ્દોથી આપણને ઠગે છે મન આપણું,
 ને 'દૈવ' નામ આપે છે આપણા જ ચુનાવને;
 કદાચ આપણી ઈચ્છાશક્તિકેરી અંધતા એ જ દૈવ છે."
 વધો રાજા ને ન એને આખ્યો ઉત્તર નારદે.
 પરંતુ ગભરાઈને બોલી ઊઠી રાણી રાજાતણી હવે:
 "ઋષિરાજ! તમારું જે થયું ઉજ્જવલ આવવું

તે સવેળ જ છે થયું
 સુખી જીવનની ઉચ્ચ આ મહત્ત્વતણી ક્ષણે.
 તો સુમંગલ વાણીથી અશોક ભુવનોતણી
 હો તથાસ્તુ સુપ્રસન્ન યોગે બે તારકોતણા
 ને તમારો દિવ્ય શબ્દ દો સમર્થન હર્ષને.
 ભો હ્યાં અમ વિચારોનો મહીં ખેંચી ન લાવતા,
 અમારા શબ્દ મા સર્જો તે દુર્ભાગ્ય જેનો છે ડર એમને.
 ભયકારણ હ્યાં ના કો, ને મોકો નહિ શોકને
 અનિષ્ટ ભાખતું માથું કરી ઊંચું તાકવા પ્રેમની પરે:
 પૃથ્વીના માણસોમાં છે સત્યવાન સૌભાગ્યવાન એકલો

આત્મા આખા સમૂહમાં

જેને જીવનના સાથી રૂપે આપી સાવિત્રીએ પસંદગી,
 ને આશ્રમેય સદ્ભાગી વનકેરો, જહીં તજી
 મ્હેલ, સંપત્તિ ને ગાદી જશે મારી સાવિત્રી વાસ કારણે
 ને જહીં સ્વર્ગ આણશે.

તો આશિષે તમારી લો મારો મુદ્રા અમર્ત્યની
 આ આમોદી જીવનોના નિષ્કલંક શ્રેય ને સુખની પરે
 અને અનિષ્ટ છાયાને હડસેલી
 કરો આઘી આયુકેરા એમના દિવસો થકી.
 માનવી દૃઢયે આવી પડે ભારે અતિશે છાય કાળુડી;
 હૈયું હિંમત ના ભીડે આ ઘરાએ અતિમાત્ર સુખી થવા.
 અતિ ઉજ્જવળ હર્ષોનો પીછો લેનાર ઘાવનો

ભય એને રહ્યા કરે,

દૈવકેરા પ્રસારેલા હાથમાંનો ન દેખાનાર ચાબખો

એને ભય વડે ભરે,

મહાસૌભાગ્યની ઉચ્ચ પરાકાષ્ઠા પૂઠે છૂપેલ જોખમે

ડર એ દિલમાં થતો,

સ્મિત જીવનનું લાડ લડાવંતું સ્મિત છે વ્યંગ્યથી ભર્યું,
 દેવોકેરું હાસ્ય એને કંપમાન બનાવતું.

યા ઘોર નાશનો ચિત્તો લપાયેલો હોય અદૃશ્ય પેતરે,

યા તો અનિષ્ટની પાંખો પ્રસરી હો એ કુટુંબતણી પરે,
 તો તે પણ કહો, જેથી ફરી બાજુ પરે જઈ
 જિંદગીઓ બચાવીએ અમારી એ
 યદૃચ્છાવશ આવેલા માર્ગવર્તી વિનાશથી
 ને પરાયા ભાગ્ય સાથે થઈ છે જે તેહ સંડોવણી થકી."
 ને ધીરે રહી રાણીને આપ્યો ઉત્તર નારદે:
 "જે હંકારાય છે તેઓ માટે છે શી સહાય પૂર્વદૃષ્ટિમાં?
 અવાજ કરતાં દ્વાર ખૂલે પાસે સલામત,
 છતાં આવી બન્યું જેનું હોય છે તે આગે જ ચાલતો રહે.
 દૈવે રચેલ તોસ્તાન રંગમંચતણી પરે
 ભાવિનું જ્ઞાન છે માત્ર ઉમેરો દુઃખની મહી,
 બોજો રિભાવનારો ને છે પ્રકાશ નિરર્થક.
 કવિ છે સર્વકાલીન મન વૈશ્વ
 એણે સ્વ રાજવી અંકે નાટ્યકેરા

પ્રતિપંકિત પૃષ્ઠાંકિત કરેલ છે;
 ભીમકાય નટો માંડે પગલાં અણદીઠ ત્યાં,
 ને છૂપા અભિનેતાના છદ્મ જેવો રહેલો છે મનુષ્ય ત્યાં.
 બોલશે હોઠ પોતાના શું તે યે એ ન જાણતો.
 કેમ કે શક્તિ કો ગૂઢ બલાત્કારે પાય એના ચલાવતી
 ને એના કંપતા ચૈત્ય કરતાં છે બલવત્તર જિંદગી.
 એ કડી શક્તિની માંગો નકારી કોઈ ના શકે,
 એની આંખો ઠરેલી છે પ્રકાંડ નિજ લક્ષ્ય પે;
 પોકાર, પ્રાર્થના કોઈ વાળી એને ન શકે નિજ માર્ગથી,
 છે એ તીર વઘૂટેલું ઈશકેરી કમાનથી."
 નથી ફરજ જેઓને પડતી શોકદુઃખની

તેઓના એ શબ્દ નારદના હતા,
 જિંદગીનાં ચાલી રહેલ ચક્રને,
 ક્ષણભંગુર ચીજોની વ્યગ્રતાને ચાલતી દીર્ઘ કાળથી,
 ને અશાંત જગત્કેરા કષ્ટને ને એના ઉદ્દામ ભાવને
 કરતા એ હતા સાહ્ય પ્રશાંતિથી,

જાણે છાતી વીંધાઈ નિજ હોય ના
 તેમ માએ જોઈ શિક્ષા પુરાણી મનુજાતની
 થયેલી નિજ બાલને,
 બીજા જ ભાગ્યને યોગ્ય જેની મધુરતા હતી
 તેને હતું અપાયેલું માત્ર મોટું પ્રમાણ અશ્રુઓતણું.
 અભિલાષા રાખતી 'તી દેવોકેરા સ્વભાવની,
 મહોજસ્વી વિચારોમાં મન એનું બન્યું બખ્તરિયું હતું,
 પ્રજ્ઞાની ઢાલની પૂઠે સ્થિત એનો હતો સંકલ્પ સાબદો,
 જ્ઞાનનાં સ્થિર સ્વર્ગોએ જોકે આરૂઠ એ હતી,
 જોકે પ્રશાંત ને શાણી હતી રાણી રાજા અશ્વપતિતણી
 છતાં યે એ હતી આખર માનુષી
 અને શોકતણી પ્રત્યે દ્વારો એનાં અવ ખુલ્લાં થઈ ગયાં;
 અટ્ટલ કાયદાકેરા આરસ-દેવતાતણા
 પાષાણ-ચક્ષુ અન્યાય પર એણે નિજ આક્ષેપ મૂકિયો;
 વિશ્વ-શક્તિતણી સામે ટટાર-શિર ઊભતાં
 જીવનોને મહાપત્તિ આપે છે બળ જેહ તે
 એણે નિજાર્થ ના ચહ્યું:
 નિષ્પક્ષ ન્યાયક્ત્તાની સામે એને હૈયે અપીલ ત્યાં કરી,
 ને વ્યક્તિભાવથી મુક્ત એક કેરે
 માથે દોષ દુષ્ટતાનો ચઢાવિયો.
 બોલાવ્યો સાહ્ય માટે ના એણે શાંત નિજાત્મને,
 કિંતુ બોજા તળે જેમ સામાન્ય જન થાય છે
 પડું પડું અને દુઃખ નિજ એ અજ્ઞ શબ્દમાં
 સોદ્ગાર બહાર કાઢતો,
 તેમ રાણીએય હાવે વિશ્વકેરા ધીર સંકલ્પની પરે
 દોષારોપણ આદર્યું:
 "મહાપત્તિ કઈ એના માર્ગ વચ્ચે સર્પી છે ચુપકી ઘરી,
 કાળા વનતણા કૂડા હૈયાથી બહાર નીકળી,
 શાલ્વના છોકરાકેરું ઘરી રૂપ સુહામણું
 ક્યું અનિષ્ટ આવીને મલકાતું થયું મારગમાં ખડું?

કદાચ શત્રુ એ આવ્યો બાલાના પૂર્વ જન્મનો,
પુરાણા અપરાધોના છૂપા શસ્ત્રે સજાયલો,
અજાણ આપ પોતે યે એમ એણે એને અજ્ઞાતને ગ્રહી.
અહીંયાં પ્રેમ ને દ્વેષ કારમાં અટવાયલાં
કાળનાં જોખમો વચ્ચે આંધળા ભમનાર જે
આપણે તેમને મળે.

આપણા દિન અંકોડા છે કો એક દારુણ શુંખલાતણા,
અવશ્યંભાવિતા વેર વાળી લે છે બેફામ પગલાં પરે;
ઓળખાય નહીં એવે વેશે આવે કૂરતાઓ પુરાણની,
ઉપયોગ કરે દેવો ભુલાયેલાં આપણાં કરમોતણો.
છતાં વ્યર્થ બનાવાયો છે આખો યે કાયદો કડવાશનો.
આપણાં જ મનો ન્યાય તોળે દુર્ભાગ્યયોગનો.

કેમ કે આપણે શીખ્યા ન કશું યે,
આપણી જાતકેરો ને જાતોનો અન્ય લોકની
કરતા આપણે સાવ ખરાબ ઉપયોગ જે
તે કર્યા કરતા હજુ,

અને ભ્રષ્ટ સ્વ સ્વર્ગીય સ્વરૂપથી
પાતાળના પિશાચોને રૂપે પ્રેમ કાળુડો જાય છે બની.
વીફરેલ ફિરસ્તો એ સ્વ હર્ષોની સામે રોષે ભરાય છે,
કરે ધાયલ એ તો યે લાગે મીઠા

ને જતા તે એમને ન કરી શકે,
એની મીટે બનાવ્યો છે નિઃશસ્ત્ર જેહ જીવને
તેની પ્રત્યે બની નિષ્કુર જાય એ,
પોતાની વેદનાઓને લઈ એ જાય ભેટવા
ધૂજતા સ્વ શિકારને,

એની પકડને મંત્રમુગ્ધ જેમ
બાઝી રે'વા બળાત્કાર કરે એ આપણી પરે,
જાણે કે આપણે પ્રેમી હોઈએ ના આપણી યાતનાતણા.
આ એક મર્મવેધી છે દુઃખ જગતની મહી
ને શોક પાસ છે બીજા ફાંસા ઝાલી લેવા જીવન આપણું.

આપણી દિલસોજીઓ બની જાય આપણી જ રિબામણો.
 મારામાં બળ છે દંડ મારો ભોગવવાતણું
 જાણીને ન્યાય એહને,
 કિંતુ હેરાન આ પૃથ્વી પર ખાતા ચાબખા અસહાય શા
 જીવોના શોક ને દુઃખે
 ઘવાઈ એ ઘણી વારે કમજોર બની જતું
 ભેટો થાતાં આંખોનો દુઃખ વેઠતી.
 શોકનું જ્ઞાન જેઓને નથી એવા દેવો જેવાં અમે નથી,
 તેઓ તો ધીરતા ધારી દુનિયાના દુઃખને અવલોકતા,
 પ્રશાંત દૃષ્ટિએ તેઓ જોતા ક્ષુદ્ર માનવી રંગમંચને
 અને માનવ હૈયામાં
 પસાર થઈ જાનારા અલ્પજીવી આવેગી અનુરાગને.
 હલાવી અમને નાખે હજી એ હ્યાં પુરાણી દુઃખની કથા,
 અત્યારે શ્વસતાં ના જે તે હૈયાંની પીડા સાચવતાં અમે,
 માનવી દુઃખને જોઈ ધ્રુજારી અમને થતી,
 બીજાં જ ભોગવે છે તે દુર્દશામાં અમે ભાગ પડાવતાં.
 જરા ના જેમને આવે
 એવાં રાગથકી મુક્ત અમારાં પોપચાં નથી.
 અમને ફૂર લાગે છે સ્વર્ગકેરી તટસ્થતા:
 અમારી એકલાંકેરી પૂરતી ના કરુણાંત કથાવલી,
 સર્વ કરુણ ને દુઃખો અમે નિજ બનાવતાં;
 પસાર થઈ ચૂકેલા માહાત્મ્યાર્થે અમને શોક થાય છે,
 ને મર્ત્ય વસ્તુઓ માંહે અશ્રુઓનો સ્પર્શ સંવેદતા અમે.
 હૈયાને મુજ દારે છે અજાણ્યાનીય વેદના,
 ને આ તો વ્હાલસોયું છે મારું સંતાન, નારદ!
 સર્વનાશ અમારો જો હોય તો તે અમથી ન છુપાવતા.
 ખરાબ સર્વથી છે આ, અજ્ઞાત મુખ ભાગ્યનું,
 અનિષ્ટ ભાખતો આ છે ભય મૂક
 દેખાતો હોય તેનાથી સંવેદે વધુ આવતો,
 પૂઠે બેઠકની દા'ડે, રાતે શય્યા સમીપમાં,

અમારાં હૃદયોકેરી છાયામાંહે ભાગ્ય સંતાયલું રહે,
પ્રહાર કરવાકેરી વાટ જોતી યાતના અણદીઠની.
જાણવું સર્વથી સારું,
સહેવાનું ગમે તેવું મુશ્કેલ હોય એ ભલે."
ઉચ્ચ સ્વરે પછી બોલ્યા ઋષિ વિદ્ધ કરતા ઉર માતનું,
સાવિત્રીને સ્વસંકલ્પ લોહ જેવો બનાવવા

કેરી ફરજ પાડતા

શબ્દોએ એમના મુક્ત કરી સિંચંગ વિશ્વકેરા અદૃષ્ટની.
માનવી હૃદયોકેરી વ્યથાકેરો કુહાડો તીક્ષ્ણ ધારનો
બનાવીને મહા દેવો કાપી કાઢે પોતાના વૈશ્વ માર્ગને:
ક્ષણના હેતુને માટે નિજ નિર્માણ-કર્મના
માનુષી રક્ત ને અશ્રુ વેડફી એ મારે છે ખૂબ છૂટથી.
ન આ પ્રકૃતિનું વૈશ્વ સમતોલન આપણું,
પ્રમાણ ગૂઢ વા એની અપેક્ષાનું ને પ્રયોગોપયોગનું.
શબ્દ એકલ મૂકી દે છૂટી વિશ્વવિશાળી કાર્યશક્તિઓ,
યદૃચ્છાવશ કીધેલું
કર્મ એક કરે નક્કી વિશ્વની ભવિતવ્યતા.
તેથી હવે ઘડીએ એ કરી દીધું નારદે મુક્ત ભાગ્યને:
"દાવો તે સત્યને માટે કર્યો છે તો લે આપું સત્ય આ તને.
માનવોમધ્ય છે જેને સાવિત્રીએ વરેલ તે
છે ચમત્કાર પૃથ્વી ને સ્વર્ગના સંમિલાપનો,
મોખરે એ રહેલો છે પ્રયાત્રામાં નિસર્ગની,
એનો એકલ આત્મા સૌ કાળકેરી કૃતિઓથી બઢી જતો.
છે એ કલમ કાપેલી નીલમી કો સ્વર્ગકેરી સુષુપ્તિથી,
સત્યવાનતણો આત્મા છે આહ્લાદકતાભર્યો,
છે એ કિરણ આવેલું પરાનંદે પૂર્ણ અનંતમાંહથી,
સંમુદાના સ્તોત્ર પ્રત્યે થતું જાગ્રત મૌન એ.
દેવત્વ સહ રાજત્વ એને માથે છે શોભમાન શેખરો;
મહાસુખતણા એક સ્વર્ગકેરી

સ્મૃતિ એની આંખોએ સંઘરેલ છે.

આકાશે ચંદ્ર એકાકી સમાન સુહસંત એ,
 વસંત વાંછતો તેવા મીઠા મુકુલના સમો
 સૌમ્ય છે એ સ્વરૂપમાં,
 તટો નીરવ ચૂમંતા સ્રોત શો સ્વચ્છતામહી,
 આત્મા ને ઈન્દ્રિયક્ષેત્ર ચમકાવે એ વિભાસંત વિસ્મયે.
 ગ્રંથિ જીવંત એ એક સોનેરી સ્વર્ગલોકની,
 ઝંખતા જગની પ્રત્યે ઝૂકતો છે આસમાની અસીમ એ,
 આનંદ કાળનો છે એ કરી દેવું લીધેલો શાશ્વતીથકી,
 તારો વૈભવવંતો એ, અથવા તો ગુલાબ સંમુદાતણું.
 સમપ્રમાણ સાન્નિધ્યો છે એનામાં આત્મા ને પ્રકૃતિતણાં,
 સમતોલ રહેલાં એ વિશાળા એક મેળમાં
 અન્યોન્યે ઓગળી જતાં.

સ્વર્ગના સુખિયા લોકોકેરાં યે હૃદયો નથી
 મર્ત્ય નિર્માણના એના હૈયા જેવાં સત્યનિષ્ઠાળ મીઠડાં,
 જે સૌ આનંદને માને જગકેરું દાન સહજ ભાવનું
 ને દે આનંદ સર્વેને, સહજાત ગણી હક જગત્તણો.
 એની વાણી વહે એક જ્યોતિ આંતર સત્યની,
 સામાન્ય વસ્તુઓમાં છે શક્તિ જેહ
 તે સાથેના વિશાળાક્ષ વ્યવહારતણે બળે
 અવગુંઠનથી મુક્ત મન એનું બનેલ છે,
 છે એ દ્રષ્ટા ધરિત્રીનાં રૂપોમધ્યે અનાચ્છાદિત દેવનો.
 નિર્વાત અથ નિઃસ્પંદ વ્યોમકેરી શાંતિપૂર્ણ વિશાલતા
 વિશ્વ નિરીક્ષતી એક મન જેમ અગાધિત વિચારના,
 પ્રભાતે પ્રમુદા પ્રત્યે ખુલ્લો કરેલ નીરવ
 પ્રભોજ્જ્વલ અને ધ્યાનનિમગ્ન અવકાશ કો,
 સુખી શૈલ પરે લીલાં વૃક્ષોકેરું ગૂંચવાયેલ જંગલ,
 માળો મર્મરતો જેને બનાવ્યો છે પોતાનો મલયાનિલે,
 -આ એનાં પ્રતિરૂપો છે, છે સાદૃશ્યો, સગાં સુંદરતામહી,
 ને ઊંડાણે છે એ એનાં સમોવડાં.

સંકલ્પ ચડવા માટે ઊંચકીને લઈ ઉલ્લાસને જતો

સ્વર્ગને શિખરે રે'વા અને એને બનાવવા
સાથી પાર્થિવ સૌન્દર્યકેરી મોહકતાતણો,
મર્ત્ય આનંદનો ખોળો સેવનારી
અમરોની હવા માટે અભીપ્સા એ નિષેવતો.
એનું માધુર્ય ને મોદ આકર્ષે સઘળાં ઉરો
એમની સાથ રે'વાને અધિવાસી બની સુખી,
સ્વર્ગને સ્પર્શવા માટે બંધાયેલા મિનારના

જેવું છે બળ એહનું,

ખોદી કાઢ્યો દેવ છે એ જિંદગીની પાખાણ-ખાણમાંહથી.
અહો હાનિ!

જે તત્ત્વોનો બનેલો છે એનો દેહકોષ આ રળિયામણો,
માધુર્યો પ્રકટાવે એ જિંદગીમાં પોતાનાં તે અગાઉ જો
એને મૃત્યુ કરી નાખે દીર્ઘશીર્ષ એ પાંચે તત્ત્વની મહી,
ઉઘાર દીઘ દેવોએ ખજાનો અણજોડ એ
જાણે કે ન ધરા રાખી શકી ઝાઝી વાર સ્વર્ગીય લોકથી,
એવો વિરલ આ આત્મા, એવો દિવ્ય બનાવટે!

આ પ્રસન્ન ઘડી ઊડી બેસે બેફામ એક કો
કાળની ડાળખીએ તે ટૂંકા એક જ વર્ષમાં
સ્વર્ગે ધીરેલ પૃથ્વીને મહિમા સર્વશ્રેષ્ઠ આ
પોતાનો અંત પામશે,

આ વૈભવ થશે લુપ્ત વ્યોમથી મર્ત્ય લોકના:

મહિમા સ્વર્ગનો આવ્યો

કિંતુ એ એટલો મોટો હતો કે ના એ અહીંયાં ટકી શક્યો.

વેગવંતી પાંખવાળા બાર માસ

સાવિત્રીને અને સત્યવાનને છે અપાયલા;

દિન આ આવતાં પાછો મરવાનું નક્કી છે સત્યવાનનું."

તેજસ્વી નગ્ન વિદ્યુત્ શું વાક્ય આ નીકળી પડ્યું.

રાણી પરંતુ ચીત્કારી, "નકામી તો છે કૃપા સ્વર્ગધામની!

દેદીપ્યમાન દાનોથી કરે સ્વર્ગ મનુષ્યોની વિડંબના,

કેમ કે મૃત્યુ છે મધપાનપાત્ર ઊંચકીને લઈ જતો,

જે પાત્રે છે ભર્યો હર્ષ અત્યંત અલ્પ કાલનો,
 ને અસાવધ દેવો જે
 એક ભાવોદ્રેકપૂર્ણ ક્ષણ માટે મર્ત્ય હોઠે સમર્પતા.
 પરંતુ ઈનકારું છું હું કૃપા ને વિડંબના.
 સાવિત્રી! કર પ્રસ્થાન ફરી તારે રથે ચઢી
 ને ફરી વસતીવાળા પ્રદેશોમાં કર તારી મુસાફરી.
 અફસોસ! વનોકેરા હરા હર્ષતણી મહી
 ખોટે માર્ગે દોરનારા સાદને છે હૈયું તારું નમી પડ્યું.
 દુર્ભાગ્યવશ માથું આ છોડ, તારી ફરી કર પસંદગી,
 છે ભાગવાન મૃત્યુ આ આશ્ચર્યમય વૃક્ષનો;
 માધુર્ય પ્રેમનું પોઢી રહેલું છે

એના આરસ શા પાંડુર હસ્તમાં.

મધમીઠલડી શ્રેણી બની આગળ આવતો
 લવ હર્ષ વહોરે છે અત્યંત કટુ અંતને.
 તારી પસંદગીકેરી વકીલાત કરીશ ના,
 કેમ કે છે મૃત્યુએ રદ એ કરી.
 તારાં યૌવન ને કાંતિ ઉદાસીન જમીનની
 પરે પડી ગયેલી કો ખાલી પેટી થવા સર્જાયલાં નથી;
 ઓછા અપૂર્વ કો બીજા વર દ્વારા
 વધારે સુખથી પૂર્ણ તારું સૌભાગ્ય સંભવે."
 પરંતુ ઉગ્ર હૈયાથી સાવિત્રી ઉત્તરે વદી,-
 સ્વર શાંત હતો એનો, મુખ એનું સ્થિર પોલાદ શું હતું:
 "હૈયે મારે એકવાર છે કરેલી પસંદગી

ને ફરી એ કરશે ન પસંદગી.

જે શબ્દ ઉચ્ચરી છું હું તે ભૂંસાશે નહીં કદી,
 પ્રભુને ચોપડે છે એ લખાઈને ચઢી ગયો.

એકવાર ઉચ્ચારાયેલ સત્ય જે

તે ભલે ને લુપ્ત થાય ધરાકેરા વાયુમંડળમાંહથી
 ભુલાઈ મનથી જાય, તે છતાં યે
 અમર ધ્વનવાનું એ સર્વકાળ કાળની સ્મૃતિની મહી.

ભાગ્યના હાથથી નાંખ્યા પાસાઓ તે પડતા માત્ર એકદા
દેવોકેરી એક શાશ્વતિકી ક્ષણે.

મારે હૈયે પ્રતિજ્ઞા છે સીલબંધ આપેલી સત્યવાનને:
સહીસિક્કો નથી ભૂંસી શકવાનો વિરોધી ભાગ્યદેવતા,
મુદ્રા મારી ન પ્રારબ્ધ, મૃત્યુ યા તો કાળ શક્ત મિટાવવા.
વિયુક્ત કરશે કોણ તેમને જેહ અંતરે

એક આત્મા બનેલ છે?

મૃત્યુનો ગ્રાહ છે શક્ત શરીરો અમ ખંડવા

આત્માઓને ખંડવા એ સમર્થ ના;
મૃત્યુ એને લઈ લે તો મરવાનું આવડે છે મને ય, મા!
જે ચાહે કે શકે તે છો મારી સાથે કરતી ભવિતવ્યતા;
બલિષ્ઠ મૃત્યુથી છું હું ને છું મારા ભાગ્યથી હું મહત્તરા;
વિશ્વના નાશ કેડે યે મારો પ્રેમ રે'શે અખંડ જીવતો,
મારી અમરતા સામે નિરાધાર બની જઈ

સર્વનાશ મારાથી પડશે સરી.

દૈવનો કાયદો લેશે પલટો, ના સંકલ્પ મુજ આત્મનો."
સંકલ્પ વજ્રના જેવો, સાવિત્રીએ કાંસ્યે ઢાળ્યું સ્વભાષણ,
પરંતુ સુણતી રાણીકેરે ચિત્તે સ્વયં વાંછયા વિનાશનાં
વચનો સરખાં એનાં વચનો ધ્વનતાં હતાં,
છુટકારાતણી એકેએક બારી નકારતાં.

નિરાશાર્થે જ પોતાની માએ ઉત્તર વાળિયો;
ડૂસકાતી નિજાશાઓમધ્યે ભારે દૃઢયે શ્રમ કો કરે
વધારે દુખિયા તારમાંથી સૂર સાહ્યકેરો જગાડવા

તેમ માતા આક્રોશ કરતી વદી:

"બેટા ! તું તુજ આત્માના ભર્યા વૈભવની મહી
રહેલી અદકા મોટા જગત્કેરી કિનાર પે,
ને અંજાઈ વિચારોથી તાહરા અતિમાનુષી
સમર્પી તું રહેલી છે શાશ્વતી મર્ત્ય આશને.

આ વિકારી અને અજ્ઞ પૃથિવી ઉપરે અહીં

છે પ્રેમી કોણ ને મિત્રેય કોણ છે?

સૌ પસાર થઈ જાતું, એનું એ ન રહે કશું.
 ક્ષણભંગુર આ ગોળા પરે કોઈ કોઈને અરથે નથી.
 ચાહે છે હાલ તું જેને તે અજાણ્યો એક આવેલ છે, અને
 વિદાય થઈ જાશે એ દૂરકેરા અણજાણ પ્રદેશમાં.
 થોડા વખતને માટે

જિંદગીનો રંગમંચ ભીતરેથી છે એને જે અપાયલો
 તે પરે ક્ષણનો એનો પાઠ પૂરો થઈ જતાં
 જશે એ અન્ય દૃશ્યોમાં અને અન્ય નટો કને,
 ને નવાં ને અજાણ્યાં મોં વચ્ચે હાસ્ય કરશે રડશેય એ.
 ચાહ્યો છે દેહ તે જે તે ઉદાસીન મહાબલ નિસર્ગમાં
 જડ ને અવિકારી છે એવા દ્રવ્યમધ્યે જગતજાતના

દૂર નંખાઈ જાય છે

ને બીજાંનાં જીવનોના આનંદાર્થે કાચું દ્રવ્ય બની જતો.
 પરંતુ આપણા જીવો પ્રભુના ચક્રની પરે
 ચક્રોળે ચઢ્યા રે'તા ને હમેશાં આવે ને જાય છે વળી,
 કૂંડાળામાંથી જાદૂઈ સીમારહિત નૃત્યના

મહાન નટરાજના

સંયોજિત થતા તેઓ અને પાછા વિયોજિત થઈ જતા.
 એના ઉદામ સંગીતે
 આપણી લાગણીઓ છે માત્ર ઊંચા સૂરો વિલય પામતા,
 ઢૂંઢતા એક હૈયાની ભાવાવેશે ભરેલી ગતિઓ થકી
 બદલાતા બલાત્કારે
 ઘડીકેરા ઘડી સાથે અંકોડાઓ જોડ્યા સતત જાય જ્યાં.
 દૂરથી ઉત્તરો દેતું સ્વર્ગકેરું ગાન આવાહવું અહીં,
 પોકાર કરવો એક અગૃહીત મહાસુખતણી પ્રતિ
 એટલી જ આપણે હામ ભીડતા;
 એકવાર ગ્રહાતાં એ સંગીત સ્વર્ગલોકનું
 એનો અર્થ આપણે ખોઈ બેસતા;
 અત્યંત નિકટે જાતાં લયવાહી પોકાર દૂર ભાગતો
 યા તો ક્ષીણ થઈ જતો;

ગૂંચવી નાખતાં એવાં પ્રતીકો છે માધુર્યો સઘળાં અહીં.
 આપણે દૃઢયે છે જે પ્રેમી તેની પૂર્વે પ્રેમ મરી જતો:
 આપણા હર્ષ છે ભાંગી જાય એવે પાત્રે રાખેલ અત્તરો.
 ઓ! ત્યારે વ્હાણ ભાંગ્યું શું કાળના આ મહાસાગરની મહી
 શઠ જીવનના તાણે કામનાના ઝંઝાવાતતણી મહી
 ને અંધ ઉરને આપે સાદ એને સુકાને આવવાતણો!
 વત્સે! ઉદ્ઘોષશે શું તું ને પછી અનુવર્તશે

શાશ્વતેચ્છાતણા નિયમ સંમુખે,

ઉદ્ધતાઈભરી તાનાશાહી આસુર ભાવની
 જે ઉગ્ર નિજ ઈચ્છાને કાયદારૂપ જાણતી
 જગતે જ્યાં નથી સત્ય, નથી જ્યોતિ અથવા ઈશ્વરે નથી?
 બોલે છે હાલ તું જે તે દેવો માત્ર બોલવાને સમર્થ છે.
 તું જે છે માનુષી તેહ દેવો પેઠે વિચાર ના.
 કેમ કે માનવી નીચો છે દેવોથી ને ઊંચો પશુઓથકી,
 માર્ગદર્શનને માટે મળેલી છે એને બુદ્ધિ વિવેકની;
 પક્ષી ને પશુઓકેરાં કાર્યો જેમ
 હંકારાતો ન એ કામે, કરતો ન વિચાર જે:
 સંચાલન કરે એનું ન નાગી અનિવાર્યતા
 અચેત વસ્તુઓને એ ચલાવે છે જેમ સંવેદના વિના.
 પચાવી પાડવા રાજ્ય દેવોકેરું ઉગ્ર ઉદ્દામ વેગથી
 આગેકદમ આરોહે દૈત્ય-દાનવનાં દલો,
 કે નારકીય વિસ્તારોકેરી સરહદે સરે.
 એમનાં દૃઢયોકેરા અવિચારી આવેગે ચાલતાં રહી
 નિત્યના ધર્મની સામે એ પોતાનાં જીવનોને અફાળતાં,
 પછડાતાં પડી ભાંગે પોતાના જ અત્યુગ્ર દ્રવ્યપુંજથી:
 સવિચાર મનુષ્યાર્થે રચાયો મધ્ય-માર્ગ છે.
 સતર્ક બુદ્ધિની જોતે પોતાકેરાં પગલાંની પસંદગી,
 અનેક માર્ગમાંહેથી પોતાકેરા માર્ગકેરી પસંદગી
 પ્રત્યેકને અપાઈ છે ને પ્રત્યેકે નિજ મુશ્કેલ લક્ષ્યને
 અનંત શક્યતાઓની મધ્યમાંથી

કરી માર્ગ ખોંચવાનુંય હોય છે.
 સુંદર મુખની પૂઠે જવા માટે લક્ષ્ય તારું ન છોડતી.
 તારા મનથકી ઊર્ધ્વે હશે જ્યારે ચઢેલ તું
 ને રહેતી હશે શાંત બૃહત્તાની મહીં તું એક એવ ની,
 નિત્યકેરો બની પ્રેમ શકવાનો માત્ર ત્યારે મહાસુખે,
 ને દિવ્ય પ્રેમ લેવાનો સ્થાન ત્યારે માનવી સ્નેહગ્રંથિનું.
 છે ઢાંક્યો કાયદો એક, શક્તિ એક કઠોર છે:
 તારા અમર આત્માને બલવાન બનાવવા
 માટેનો એ તને આદેશ આપતી.
 કર્મ, વિચાર, ગંભીર મિત આમોદરૂપ એ
 નિજ અર્પે કૃપાઓ હિતકારિણી,
 જે સોપાનો બને છે ચડવાતણાં
 ને લઈ જાય છે દૂરતણાં છૂપાં પ્રભુનાં શિખરો પરે.
 શાંતિએ પૂર્ણ યાત્રાનું રૂપ ત્યારે લેતું જીવન આપણું,
 પ્રત્યેક વર્ષ ત્યાં એક ગાઉ દૂર દિવ્ય માર્ગથકી રહે,
 પ્રતિપ્રભાત થાયે છે ખુલ્લું એક વિશાળતર જ્યોતિમાં.
 કર્મો તારાં તને સાહ્ય કરે છે ને
 ઘટનાઓ છે સંકેત-સ્વરૂપિણી,
 જાગૃતિ ને સુષુપ્તિ છે
 અમૃતા શક્તિના દ્વારા તને અર્પાયલી તકો:
 ઉદ્ધારી તું શકે આમ તારા શુદ્ધ અપરાજિત આત્મને
 ને એ વિસ્તરતો સ્વર્ગે થાય છે ને વિશાળી સાંધ્ય શાંતિમાં
 વ્યોમ જેવો ઉદાસીન અને સૌમ્ય
 ધીરે ધીરે બૃહત્તાને પામે કાલાતીત શાંતિતણી મહીં."
 દૃઢ-નિશ્ચય નેત્રોએ સાવિત્રીએ કિંતુ ઉત્તર આપિયો:
 "મારો સંકલ્પ છે ભાગ સંકલ્પનો સનાતન,
 મારા આત્માતણું ઓજ બનાવી જે શકે તે મુજ ભાગ્ય છે,
 મારું નિર્માણ છે મારા આત્માની શક્તિની પ્રજા;
 બળ મારું નથી અસુરનું બળ,
 છે એ તો પરમેશનું.

મારી સુખમયી સત્ય સત્-તા મારી પાસે પ્રકટ છે થઈ
 મારા શરીરની પાર એક અન્યકેરા આત્માતણી મહી:
 ઊંડા ને અવિકારી મેં પ્રેમાત્મા પ્રાપ્ત છે કર્યો.
 તો પછી એકલી જાત માટે વાંછું હું કલ્યાણ કઈ વિધે,
 કે અભીપ્સા કરી શુભ ને શૂન્યાકાર શાંતિની,
 અનંત નિજ એકાંત અને સુષુપ્તિમાંહથી
 આવવા બહાર જે આશે પ્રેર્યો છે મુજ આત્મને
 તેને કેવે પ્રકારે હું હણી શકું?
 જે મહાદીપ્તિને માટે પોતે આવેલ છે અહીં
 તેની ઝાંખી છે મારા આત્મને થઈ,
 વસ્તુજાતતણી જ્વાળામહી એણે
 એક વિરાટ હૈયાને જોયું છે ઘડકારતું,
 જોઈ શાશ્વતતા મારી એની શાશ્વતતાતણા
 સમાશ્લેષતણી મહી,
 અને થાક્યા વિના મિષ્ટ કાળનાં ગહનો થકી
 નિત્યના પ્રેમની ઊંડી શક્યતાની ઝાંખી એને થયેલ છે.
 આ છે આ પ્રથમ સ્થાને, આ છે આનંદ આખરી,
 એની ઘબકની આગે છે દરિદ્ર
 ભાગ્યશાળી હજારો વર્ષનાં ઘનો.
 મારે માટે મૃત્યુ-શોક નથી કાંઈ વિસાતના,
 યા સામાન્ય જિંદગીઓ, યા દિનો સુખથી ભર્યા.
 સાધારણ મનુષ્યોના જીવો સાથે છે મારે શું પ્રયોજન?
 યા સત્યવાનનાં ના જે તે નેત્રો ને અધરો શા હિસાબનાં?
 એના બાહુથકી પાછા ફરવાની નથી મારે જરૂર કો,
 અને શોધી કઢાયેલા એના પ્રેમતણા સ્વર્ગીય ધામથી
 ને નિઃસ્પંદ અનંતત્વે લઈ જતી
 યાત્રાથીય વળી પાછા ફરવાની જરૂર ના.
 સત્યવાનમહી મારા આત્માને કારણે હવે
 બહુમૂલ્ય ગણું છું હું મારા જન્મતણા ધન્ય સુયોગને:
 સૂર્યાતપે અને સ્વપ્ને લીલમી મારગોતણા

સ્વર્ગમાં દેવતાઓની જેમ એના સાથમાં સંચરીશ હું.
 એક વરસ માટે જો, તો એ વર્ષ મારું જીવન છે બધું,
 ને તે છતાંય જાણું છું
 કે થોડાક કાળ માટે જીવવું ને ચાહવું ને મરી જવું
 એમાં મારું ભાગ્યનિર્માણ ના બધું.
 કેમ કે હું હવે જાણું છું, શા માટે
 આત્મા મારો આવ્યો છે પૃથિવી પરે
 ને હું છું કોણ ને જેને ચાહું છું તે ય કોણ છે.
 મારા અમૃત આત્માની મહીથી મેં દૃષ્ટિ એની પરે કરી,
 મને સ્મિત સમર્પતા પ્રભુને મેં જોયો છે સત્યવાનમાં;
 માનવી મુખમાં મારી દૃષ્ટે શાશ્વત છે ચઢયો."
 પછી તો કોઈ ના એના શબ્દોકેરો આપી ઉત્તર ત્યાં શક્યું.
 બેઠાં મૌન ધરી સર્વે ભાગ્યકેરી આંખોમાં અવલોકતાં.

પ્રથમ સર્ગ સમાપ્ત